

1. Jak canisterapie léčí?

- rozvíjí hrubou a jemnou motoriku,
- podněcuje verbální i neverbální komunikaci
- rozvíjí orientaci v prostoru a čase
- pomáhá při nácviku koncentrace a paměti
- rozvíjí sociální citění, poznávání a složku citovou
- působí také v rovině rozvoje motoriky s atributem rehabilitační práce, v polohování a v relaxaci
- na druhou stranu ale tam, kde je to třeba, psi podněcují ke hře a k pohybu
- zároveň mají velký vliv na psychiku a přispívají k duševní rovnováze a motivaci

Všechny druhy canisterapie mají zásadní význam pro klienty. Není neobvyklé, že canisterapeut a jeho pes jsou pro klienta jedinou "návštěvou z venku" a suplují tak roli rodinných příslušníků. Kromě pozitivních psychických účinků, které známe ze společenské formy canisterapie (AAA) lze canisterapii využít jako podporu léčby konkrétních zdravotních problémů (AAT).

Mentálně, či fyzicky postižení, nebo staří lidé trpí spazmy - křečemi svalstva, které v průběhu polohování vymizí. Svaly se totiž od psa nahřejí, uvolní, a postižený klient pak může začít zvládat cviky, které jsou pro něj jindy jen velmi obtížné. Hlavním důvodem, proč dojde k uvolnění svalstva je **teplo**. Pes má teplotu o jeden stupeň Celsia vyšší než člověk, což je pro klienty, kterým se určitá část špatně prokrvuje velice přínosné. Například při hlazení srsti, zvedání uší, chytání ocasu či tlapek procvičují i jemnou a hrubou motoriku.

Klient však nereaguje jenom na jeho teplo, ale také na rytmus jeho dechu a tepu. **Rytmus dechu** je tedy nástrojem k uvolnění. Na canisterapii je krásné, že **ke zklidnění a zpravidelnění dýchání dochází spontánně**.

Neobyčejně vysoká úspěšnost canisterapie v poměru s běžnými typy vyhřívání naznačuje, že samotným teplem to není. Pro klienty je obrovským stimulem i **dotek srsti**, neobvyklý přirozený **psí pach**, **dotek studeného a mokrého čenichu** a naopak **teplý, mokrý jazyk psa**. V této kombinaci je pes opravdu jedinečný.

Ve všech případech je nutno napřed klienta se psem seznámit, překonat jeho strach a ostych. Klidně i několik po sobě jdoucích seancí necháme klienta psa pouze hladit. Povídáme si s ním o pejscích, o tom co pesek udělal, co má a nemá rád... dokud nevznikne vztah mezi klientem a psem. Teprve poté přistoupíme k polohování.

Klientovi co nejsrozumitelněji vysvětlíme, co se bude dít a kam psa položíme. Na polohování volíme teplé a měkké místo, s pohodlným ležením. Eventuelně můžeme klienta přikrýt dekou, či z různých stran podepřít polštáři. Je možné i **skupinové polohování**, kdy je buď kolem jednoho klienta více psů, nebo se vytvoří skupinka několika psů a několika klientů.

Canisterapie je přínosná i pro **citový život** našich klientů. Ti mnohdy většinu svého života stráví v různých ústavech či nemocnicích, a proto velmi citlivě vnímají kontakt se živým tvorem. Na jejich psychiku má blahodárný vliv také to, že při polohování dostávají pravidelnou porci lásky a pozornosti, která je určena pouze jim.

Canisterapeutické působení psa proto nelze vidět pouze ve **zlepšení fyzického stavu klientů**, ale také v tom, že velmi **výrazně ovlivňuje psychickou stránku jejich osobnosti**. Pes, jakožto živá bytost, je v tomto procesu nenahraditelný.

Při polohování dochází k viditelným a prokazatelným fyzickým zlepšením. Je velmi obtížné přimět postižené dítě, že musí procvičovat svaly na ruku. Stejně dítě, v přítomnosti pejska, je nejen ochotno bez pobízení cvičit, ale hází mu samo míček, natahuje se, aby ho pohladilo, rozevívá dlaň, aby cítilo jeho srst, když se s ním mazlí. Odměnou je mu pak dosažení kontaktu se psem.

Díky všem těmto stimulům má pacient velkou motivaci ke spolupráci. Toho lze využít k podpoře dalšího fyzického či psychického rozvoje. Typické je například, že pacienti s ochrnutou částí těla tuto část nejen "ne cítí", ale zcela ignorují, jako by nebyla jejich. Zapojením metody "porovnávání" psího těla a lidského ("Kde má pes tlapičky? Kde máš ty nožičky?") se zlepšuje porozumění vlastnímu tělu. Přitom si pacient uvědomuje existenci této části těla a případně s ní je ochoten i cvičit nebo pohybovat dle instrukcí fyzioterapeuta.

2. Koho canisterapie léčí?

Nejčastějšími druhy postižení a obory, ve kterých se využívá psa-canisterapeuta a jeho působení, jsou:

Mentální postižení - V této oblasti napomáhá „canisterapie“ u dětí s různým stupněm mentálního postižení k udržení jejich delší pozornosti. Canisterapeutický pes je nápomocen při rehabilitačním cvičení, a to speciálně při nácviu a rozvoji hrubé a jemné motoriky a uvolňování spasmů atd. Hrou s pejskem se rozvíjí u dětí motorická činnost a podporuje se a rozvíjí fantazie. Pejsek napomáhá sblížení se s okolím a podporuje komunikativnost, zajišťuje pocit ochrany a jistoty a je to důvěrník, kamarád a věrný společník.

Autismus – se projevuje narušenými komunikačními schopnostmi, stereotypními vzorci chování a abnormální sociální interakcí. U těchto dětí je canisterapie velmi důležitá především pro jejich styk s okolním světem. Pejskové plní roli určitého prostředníka mezi lidmi a okolním světem a přispívají k jejich duševní rovnováze, snižují pocit osamění. Prostřednictvím pejska lze dosáhnout zlepšení projevů autismu a zlepšit jejich sociální schopnosti natolik, že se mohou zúčastnit běžné školní docházky.

U klientů s mentálním postižením využíváme hodně metod AAA, nebo AAT. Podle míry postižení a momentální nálady klienta volíme buď některou hru, nebo relaxaci se psem – ať již při polohování, nebo necháme klienta ať si užije přítomnost psa, hladí ho, povídá si s ním. Dále zde můžeme využít metodu AAE a pomocí psa klienta motivovat ke vzdělání – ať už přímo během terapie (spočítej kolik má pes nožiček, jakou má barvu), tak ho použít jako motivaci ke školní docházce, k hygieně, k braní léků a podobně.

Tělesné postižení – při rehabilitaci a fyzioterapii - je možné se v tématu zaměřit na různé typy cvičení, úlevu od problémů pohybového aparátu, polohování, práci s lidmi se specifickým typem postižení, výhodou je poměrně snadná měřitelnost výsledků - rozsah pohybu, délka uvolnění apod. Důležitým faktem je, že pes odbourává pocity osamělosti a stává se prostředníkem ke kontaktu s okolím.

Smyslové postižení – u smyslového postižení např. u nevidomých, je využíváno jak psů asistenčních tak i psů canisterapeutických. Je to kamarád a společník, který snižuje strach a stres z neznámého prostředí.

U sluchově postižených je také využíván jak pes asistenční tak pes canisterapeutický. Pejsek zvyšuje nezávislost postiženého, zvyšuje soběstačnost a sebedůvěru postiženého.

Epilepsie - Pro osoby trpící epilepsií je canisterapeutický pes uklidňujícím faktorem a může být nápomocen při snížení záchvatů, dodává pocit bezpečí, svobody a volnosti. Někteří pejsci dokáží vycítit blížící se záchvat a varovat postiženého.

Psychologická a psychiatrická onemocnění – u těchto onemocnění napomáhá pejsek ke zlepšení komunikace mezi pacienty a ošetřujícím personálem. canisterapie je v tomto oboru velice vhodnou metodou a možnosti aplikací jsou široké. Lze porovnat účinnost tradičních metod versus canisterapie, lze nalézt způsoby, jak canisterapii zapojit do tradičních metod a oboje u širokého spektra klientů. Bohužel se zde hodně pohybujeme na hranici subjektivních pocitů klienta, máme různé úrovně mentální kapacity atd. Je zde důležité spolupracovat s profesionálem, který ví, jak klientovy projevy vyhodnocovat.

Logopedie - využití psa v logopedii je velice efektivní, např. u elektivního mutismu (jedná se o výběrovou nemluvnost vůči konkrétní osobě, nebo vůči prostředí) a dalších postižení. Lze dobře identifikovat reakce a pokroky klienta. Je motivací k rozšiřování slovní zásoby.

Geriatric – Velice důležitým oborem, kde je canisterapie užitečná a kde se jí hojně využívá je geriatric. Zvířata totiž mohou starým a opuštěným lidem nabídnout nejen přátelství, lásku, pocit vzájemné potřeby, ale i respektování. Pozitivní úloha zvířete spočívá nejen ve schopnosti zastoupit chybějící úzké mezilidské vztahy, ale i v popudu k pravidelnému pohybu a nabídce prožívání slasti v zanedbávané hmatové stimulaci – to je možnost se se zvířetem pomuchlat, pomazlit a vzájemně se přitulit. Pejsek dává také svému pánovi určitou jistotu a věrnost ve vztahu k němu, zvyšuje pocit bezpečí a napomáhá ke zmírnění pocitu osamění, žalu a bolesti při ztrátě životního partnera. Je dobrým prostředníkem k lepší komunikaci a navazování kontaktu s okolím, dokáže vyburcovat z nostalgie a deprese. Pes nerozlišuje podle vzhledu či onemocnění, ale podle vnitřních hodnot.

Samozřejmě, že u jednotlivých oblastí následují specifika podle závažnosti onemocnění, věku klienta, prostředí, přístupnosti atd.

Ergoterapie - základní téma zní "Jak můžeme prostřednictvím psa klienta vést k lepší sebeobsluze a zapojení se do normálního života?" A odpovědí je mnoho a opět, mnoho výsledků lze dobře měřit.

Kombinace terapií - propojení canisterapie s arteterapií, muzikoterapií a jinými formami tradičních nebo alternativních metod.

3. Jaké jsou typy canisterapie?

Podle zaměření dělíme canisterapii na:

- **aktivity za pomoci psa**, kde se pomocí přirozeného kontaktu člověka a psa a zaměřujeme na zlepšení kvality života klienta a obecnou aktivizaci
- **terapii za pomoci psa**, která je cíleným kontaktem, kde nasměrování a úkoly určuje odborník (fyzioterapeut, psycholog, speciální pedagog apod.) a canisterapie se tak stává podpůrnou metodou celkové rehabilitace klienta
- **vzdělávání za pomoci psů**, kde pedagogové využívají pozitivní vliv psů na žáky se specifickými potřebami nebo jako součást zážitkové výuky.

Na co vše může být práce při canisterapii zaměřena?

- na rozvoj citových schopností (hlazení, mazlení, komunikace se psem, ...)
- na rozvoj rozumových schopností (cílená hra, rozšiřování slovní zásoby, ...)
- na rozvoj pohybových schopností (jemná, hrubá motorika, házení míčků, ...)
- relaxaci (vliv na psychiku a duševní rovnováhu klienta)

Ať už se ale jedná o kterýkoli typ canisterapie, ke všem je potřeba příprava ze strany canisterapeutického týmu.

Ucelený koncept vzdělávání, jak jej známe z jiných oborů, zatím v oboru canisterapie chybí.

3.1. AAA - Animal Assistend Activities čili Aktivity se psem

Mezi AAA a AAT je velmi tenká hranice a často jedna oblast přechází do druhé. Je těžké říct kde končí hra a začíná cílená terapie a klient by to správně ani poznat neměl. Cílem AAA je zlepšení kvality života klienta, jeho vytržení z nudy běžného ústavního života, navrácení elánu a chuti do života, zlepšení klientovy komunikace s okolím, respektu k ostatním (i ke zvířatům), zlepšení paměti a podobně.

Případné pozitivní efekty na zdraví v tomto případě považujeme za příjemný vedlejší účinek, který se může nebo nemusí dostavit a vzniká přirozeně. Zde platí poměrně jednoduché pravidlo - nejde-li o cílenou terapii, založenou na diagnóze, kterou vede terapeut za účelem podpory léčení, jsou to vždy "jen" aktivity. To "jen" je v úvozových, protože i při aktivitách dosahujeme výborných výsledků, byť "jen" na poli klientovy interakce s okolím. I aktivity ale mají svůj řád, jsou specifikovány cíle a hodnoceno jejich plnění.

Ačkoli jsou aktivity obvykle dost nepřesně nazývány canisterapií, je potřeba si uvědomit, že nejde o terapii a v mnoha případech pracujeme s fyzicky zdravými a v podstatě soběstačnými lidmi (odvykání ze závislosti, prevence kriminality, dětské domovy, domovy seniorů, azylové domy aj.), kteří se ocitli v sociálně obtížné situaci. Kromě klasické návštěvní činnosti se proto nabízí i metody výletů, procházek, pobytů, fyzicky náročnějších her atd.

AAA může mít formu pasivní či aktivní.

- Pasivní formou je např. umístění akvária, či terária ve společenské místnosti. Role zvířete je pasivní, ale svou přítomností přináší pozitivní efekt.
- Aktivní formy se dále dělí na rezidentní (stálé) - zvíře žije v ústavu, kde se o něj stará personál nebo klienti. Pro psy je méně vhodný – není jeden pán, nedostatek odpočinku může vyvolat problémové chování. Vhodnější pro kočky, křečky, králíčky atd. A na návštěvní - tato forma je personálem vítanější, odpadá starost o zvíře. Zvíře přichází se svým pánem vždy ve stejný den a hodinu. Předpokladem zde je dobrá spolupráce s personálem.

3.2. AAE - Animal Assisted Education – výuka s přispěním zvířat

Zde se canisterapie dělí na formu osvětovou, kde pracujeme s běžnou populací studentů, často také s veřejností obecně. Jedná se o formu přednášek, besed, veřejných prezentací, ukázek výcviku a podobně.

Druhou možností je začlenění canisterapie do speciální pedagogiky, kde pracujeme se zdravotně postiženými studenty nebo studenty se specifickými poruchami učení. U těchto forem se jedná o zcela cílenou výuku, při které pes pracuje jako prostředník nebo motivuje ke spolupráci a aktivitám, které těmto studentům dělají potíže. Např. žáci s problémy se čtením překonávají bariéru tím, že "čtou pejskovi", který je nehodnotí.

Největší výhodou psa v tomto oboru je jeho využití jako motivace – lze s ním např. motivovat děti, které odmítají výuku, nebo některé její části. Lze ho použít k rozvoji jejich koncentrace a paměti. Tvoří svým způsobem páku pro pedagogy (když budeš zlobit půjde pes pryč, když to uděláš, můžeš si vzít pejska k sobě).

3.3. AAT - Animal Assisted Therapy – terapie pomocí psa

Zvíře je nedílnou součástí terapeutického procesu. Provádí ji zdravotnický personál za pomoci vybraného zvířete. Výsledek je objektivně pozorovatelný a měřitelný (např. vyprovokování pohybu, zvětšení slovní zásoby apod.). Jsou zde stanoveny specifické individuální cíle a pokrok je měřen a zaznamenáván. Nutná je dokumentace o průběhu jednotlivých terapií. Cílem AAT je často posílení žádoucího chování nebo utlumení chování nežádoucího (například léčení fobií nebo nácvik dovedností, jako mluvení, zvýšení koncentrace či chůze).

U zdravotnických oborů se canisterapie týká:

- Rehabilitaci a fyzioterapii
- Ergoterapii
- Psychologie, psychiatrie
- Logopedie
- Kombinace terapií

U všech těchto oborů mluvíme obvykle o AAT, tedy terapii za pomoci zvířat jako takové. Vycházíme z terapeutických postupů, známe diagnózy klientů a jejich prognózy s a bez použití canisterapie. Praxi lze realizovat téměř výlučně pod vedením terapeuta (psychoterapeuta, fyzioterapeuta apod.), který canisterapii vede ve spolupráci s osobou vedoucí psa. Později se na ně zaměříme podrobněji.

3.4. AACR, tedy krizové intervence za pomoci psů

Tento obor se rozvinul po teroristických útocích v USA, u nás je zatím (naštěstí) praktikován na úrovni výcviku pro případ ohrožení. Tento výcvik je koordinován s integrovaným záchranným systémem a jeho složkami. V každém případě se jedná o silně vypjaté situace, kde je třeba, aby měl canisterapeut psychologické nebo psychotherapeutické vzdělání. V tomto oboru je jistě hodně neprobádaných témat, ale zatím není moc, kde je studovat.

4. Polohování se psy

4.1. Co je to polohování?

Metoda polohování existuje ve fyzioterapii už dlouho, konkrétně od 50. let 20. století, kdy americký osteopat Dr. Lawrence Jones spojil v hypotézu dva empiricky zjištěné poznatky:

- Polohováním těla či jeho části do polohy komfortu dojde k výrazné redukci patologické proprioceptivní aktivity myotatického reflexního oblouku a tím ke zlepšení funkce svalově kloubního systému.
- Jako indikátor léčby a monitor její úspěšnosti je používán bolestivý bod (Tender Point) příslušející k hypertonickému svalu. Tender point se může nacházet buď v blízkosti dysfunkčního svalu, či dokonce na opačné straně těla (zvláště u bolesti zad ventrálně).

Laicky řečeno, vychází z principu, že pokud se pacient sám nemůže pohybovat, musíme jím pohybovat my, abychom zabránili vzniku proleženin, uvolnili blokace, procvičili a protáhli svaly a umožnili další rozvoj pohybu. U klientů, jejichž těla jsou v křeči nebo nepohyblivá, není možné cvičit, ale pouze pacienta uložit na určitou dobu do určité polohy (na bok, na záda, zkřížit nohy, natáhnout a podložit paži apod.).

Kvalifikovaný fyzioterapeut ví, jak může klientem manipulovat a jaké cíle tím sleduje. A právě v hlavách fyzioterapeutů se zrodila myšlenka zapojit do polohování psy a položit je vedle klienta tam, kde normálně leží podpůrné polštáře. Role fyzioterapeuta je proto při polohování se psy nezastupitelná.

Pro správný průběh je důležité, aby byl klient již předem se psím terapeutem seznámen a mezi klientem a psem byla již navozena důvěra, proto je vhodné tuto terapii začínat v přítomnosti rodičů či blízkého pedagoga.

Pro úspěšné polohování je zapotřebí zabezpečit klidné a příjemné prostředí, měkkou podložku, na které se bude polohovat. Polohovací jednotka trvá přibližně 15 - 20 minut. Vždy je vhodné jednotlivé polohy a celkovou manipulaci s klientem konzultovat s rehabilitačními pracovníky nebo fyzioterapeutem.

Metoda polohování je nejčastěji používána při práci s klienty po DMO (dětská mozková obrna) pro uvolnění spasticity, CMP (cévní mozková příhoda), u dětí s kombinovanými vadami nebo u klientů se sníženým periferním prokrvením (přirozené prohřátí končetin atd.).

Velmi oblíbené je využití polohování před rehabilitační jednotkou pro následný lepší průběh rehabilitace.

4.2. Typy pacientů

Největší výsledky polohování se psy jsou vidět u tělesně postižených, kteří trpí svalovými křečemi nebo třesem. Stejného principu bylo ale s úspěchem využito u pacientů s nemocemi způsobující svalový třes (např. Parkinsonova choroba). U těchto typů pacientů se křeče či třes nedají zastavit existujícími léky a jinými fyzioterapeutickými metodami. Pokud tyto přece jen zabírají, mají negativní vedlejší účinky nebo nízké procento úspěšnosti. Ani polohování se psem není všemocné, ale pokud křeče či třes ustanou alespoň na čas, je to ohromný úspěch ... a bez vedlejších účinků.

4.3. Působení tepla

Nejdůležitějším důvodem, proč dojde k uvolnění svalstva je patrně teplo. Pes má teplotu o jeden stupeň Celsia vyšší než člověk, což je pro klienty, kterým se určitá část těla špatně prokrvuje (např. mají stále studenou jednu polovinu těla), velice přínosné. Tito lidé mají většinou velice citlivou pokožku a na vyhřívací dečky nebo lahve reagují negativně. Teplotu vnímáme každý jinak, podobně jako když dáte malému dítěti napít čaj a ačkoli jste ho předtím zkusili a zdál se vám příjemně teplý, dítě si může stěžovat, že je příliš horký. U psů tento problém odpadá. Přesto neobyčejně vysoká úspěšnost canisterapie v poměru s běžnými typy prohřívání naznačuje, že samotným teplem to není.

5. Relaxace se psy

Techniky, známé z polohování lze ale úspěšně využít i pro zklidnění klientů fyzicky zdravých. Může se jednat o obyvatele domovů seniorů, dětských domovů, osoby v léčení ze závislosti apod., lze je využít při léčení celé škály psychických poruch, při nichž by pacientovi prospěla relaxace. Lze předpokládat, že i pacienti, kteří jinak nejvíce zájem o relaxační sezení, by měli motivaci, pokud by jim byl společníkem pes.

Ačkoli polohování a relaxace se psy může na fotografii vypadat podobně, u relaxace není nutně přítomen fyzioterapeut, který by klientem manipuloval. Naopak se očekává, že klient je schopen se pohodlně usadit sám a pak je pes přiložen podél klienta. Se zvýšenou opatrností lze tuto techniku využít i u klientů se sklony k agresivitě, přičemž je nutné klienty postupně navykat. Příležitostí je opravdu mnoho.

6. Pravomoce a činnost

6.1. Canisasistent – profesionál

Mezi canisasistenty je **vysoké procento odborníků**, kteří chtějí zařadit canisterapii do své praxe a mají vhodného psa. Jsou to sociální pracovníci, sestry, fyzioterapeuté, speciální pedagogové a další odborníci vzdělaní v **sociálních, zdravotnických nebo pedagogických oborech**.

Jejich výhodou je samozřejmě důkladná **znalost prostředí a klienta, včetně znalosti diagnózy nebo anamnézy**. V našem kurzu se dozví základní potřebné znalosti o canisterapii, její teorii, plánování a účincích plus si samozřejmě rozšíří znalosti o psech.

Protože jako odborníci mají právo během terapie manipulovat s klientem (cvičení apod.), je na jejich profesionálním úsudku, zda mohou pracovat samostatně či k sobě potřebují dalšího pomocníka, který by v průběhu canisterapie pracoval s klientem, zatímco oni vedou psa.

Skutečných **canisterapeutů je tedy opravdu málo**. Jedná se o lidi, kteří splnili všechny podmínky stupně canisasistent a mají dlouhodobou praxi. Jejich minimální vzdělání odpovídá 220 hodinám teorie a 40 hodinám praxe.

Mentorem rozumíme **canisasistenta nebo canisterapeuta s dlouhodobou praxí**, který je ochoten zaučit nováčky. Nejde tedy o stupeň vzdělání, ale o statut vycházející z bohatých zkušeností, které mentor může předávat dál.

7. Předpoklady psa u canisterapeutických zkoušek

Pes vhodný pro canisterapii musí mít:

- výborný zdravotní stav
- sebejisté, vyrovnané a klidné chování - k lidem i ostatním zvířatům
- dobrou poslušnost a souhru se svým psovodem
- schopnosti pro terapii - např. ochota nechat se objímat apod.
- přátelskou a vstřícnou povahu.
- může být jakékoli rasy, velikosti a pohlaví
- může, ale nemusí, mít průkaz původu (vždy ale musí mít očkovací průkaz!!!)
- může být i z útulku, ale měli byste ho mít dostatečně dlouho a dobře ho znát
- může provozovat canisterapii i pod vedením jiného psovoda než je jeho "oficiální" majitel, majitel však musí s tímto písemně souhlasit a psovod musí být v dlouhodobém intenzivním kontaktu s daným psem (např. v rodině)
- může mít za sebou výstavy nebo nějaký speciální výcvik, což by mohlo přispět k Vašemu přijetí klientem, ale rozhodně se na to nebere ohled při zkouškách

8. Canisterapeutické desatero (aneb co by měl správný canisterapeut dodržovat)

1. Před vstupem do zařízení je **pes čistý** (srst, tlapy) a **upravený** (v případě nepříznivého počasí nosíme sebou vždy hadřík, ručník na utření) = **hygienu psa**.
2. Pes je **každoročně komplexně přeočkován** (parvoviroza, leptospiroza, psinka, vzteklina,...) a minimálně **2x ročně odčervován** (doložit očkovacím průkazem) – **jen zdravý pes může pracovat**.
3. Canisterapeut se v zařízení **přezouvá**, je vždy **čistě oděn, upraven**.
4. Pes má vždy v zařízení k dispozici **misku s vodou**.
5. Doporučení: Uzavření **písemné smlouvy** se zařízením (datum, čas návštěvy,...). Záleží na vzájemné dohodě.
6. V zařízení: před první návštěvou se prokáže platným **Certifikátem canisterapeutického týmu, Očkovacím průkazem psa**. CT tým je označen – psovod **tričkem** a pes **košílkou**.
7. Se psem pracuje canisterapeut pouze tehdy, je-li pes i psovod v optimální **fyzické a psychické kondici**.
8. **Canisterapeut nikdy nezůstává s klientem při práci o samotě**. Trváme na **přítomnosti odpovědného personálu** a dbáme jejich pokynů.
9. Canisterapeut **od psa neodchází**, nenechává ho v žádném případě s klientem, ani s personálem samotného (za svého psa nese zodpovědnost psovod).
10. Jeví-li pes **známky únavy**, pes neochotně pracuje (je nervozní, těkavý) canisterapii **ihned ukončíme** a věnujeme mu prostor pro odpočinek, regeneraci sil, vyběhání na bezpečném místě,... (pes po terapii v klidu načerpá síly).

Použity informace z webů: www.canisterapie.cz a www.canisterapie-zlin.cz .